

Serafim Seppälä

MAAILMOJEN SYNTY

Maailma-symposiumin avauspuhe
Itä-Suomen yliopisto, Joensuu 10.2.2020

Onko maailmaa ylipäättään olemassa? Länsimaisen aatehistorian kummallisuuksiin kuuluu, että hyvin raskaankin sarjan ajattelijat ovat vakavissaan pohtineet tätä kysymystä ja vieläpä äärimmäisen perusteellisesti. Tällöin on etsitty absoluuttisen varmaa tietoa ja ymmärrystä siitä, onko tämä havaitsemamme todellisuus *todella* olemassa ja onko se olemassa sellaisena kuin me sen havaitsemme ja käsitämme olevan. Vai onko maailma *oikeasti* toisenlainen kuin "minun maailmani"?

Miten siis on: onko maailmaa olemassa? Entä jos vastaus olisi kielteinen? Jos todella päädyttäisiin siihen, että "maailmaa" ei "ole olemassa", silti meille jäisi selitettäväksi tämä todellisuus, jossa me koemme elävämme: tämä epäolevainen maailma kaikessa epävarmuudessaan ja häilyväisyydessään. Ehkä näemme vain unta, mutta silti tämä uni kaipaa selitystä.

Niinpä päädyimme joka tapauksessa saman kysymyksen äärelle, mutta pykälää tarkemmin muotoiltuna (eli astetta todellisempänä): voiko todellisuus perimmiltään olla näin muuttuvaa, näin satunnaisen oloista, näin epävarmaa? Mitä merkitystä on maailmalla, joka on joka hetki eri? Maailmalla, jossa samaan virtaan ei voi astua kahdesti?

Häilyväisyys kuitenkin jostain syystä mahdollistaa kokemuksen häilymättömyydestä. Ajatuksen ikuisuudesta. Herää epäily, olisiko kuitenkin olemassa jotain muutakin kuin häilyväisyyttä ja katoavaisuuden virtaa. Näistä pohdinnoista syntyy ensimmäinen perustavanlaatuinen raja kahden maailman välille. Aistikokemuksemme häilyväinen, katoavainen maailma ja korkeampi henkinen maailma, jossa ikuisuus ja muuttumattomuus hallitsee. (Platoninen dualismi.) Usein tuo rajalinja on retorisesti vedetty samaan kohtaan kuin näkyvän ja näkymättömän raja, vaikka tuskin kukaan on ajatellut, että kaikki näkymätön olisi ikuista.

Muuttumattomuudella on loppumaton kysyntä ja ikuiset markkinat, koska maailmamme on alati muutoksenalainen. Muuttumattomuudesta ihminen etsii varmuutta oman katoavaisuutensa epävarmuuteen.

Miten päästä sellaiseen maailmaan, joka ylittää arkimaailmamme häilyväisyyden? Teitä on monia. Voit mietiskellä ikuisia asioita, kuten hyvyyttä tai kauneutta. Tai voit vajota Jumaluuden mietiskelyyn tai kohota rukoukseen. Muuttumaton maailma löytyy myös tien toiselta puolelta – matematiikasta. Tai voit heittäytyä sellaiseen uskonnollisuuteen, joka rakentuu *ikuisten* sanojen varaan. Vaihtoehtoja on.

Muuttuvan ja muuttumattoman, katoavaisen ja katoamattoman rajanveto on kuitenkin työlästä. On asioita, jotka tuntuvat oleellisesti pysyvämmältä kuin häilyvä aistimaailma, mutta kuitenkin vähemmän stabiililta kuin Jumala tai matematiikka. Tällainen on esimerkiksi ihmismieli, joka kykenee ajattelemaan ja aistimaan ikuisuutta ja muuttumattomuutta ja siten mukautumaan ikuisuuteen ja muuttumattomuuteen hyvinkin syvällisesti. Toisaalta mieli kuitenkin on sidoksissa aistimaailmaan ja voi myös häilyä melkoisesti.

Tästä syntyy hienosyisempiä jakoja. Kristillinen todellisuuskäsitys on yleensä hahmotettu kolmetasoisena: aineellinen (*fysis*), sielullinen todellisuus (*psykhe*) ja henkisenhengellinen todellisuus (*nous* tai *pneuma*). Siis näkyväinen taso ja kaksi näkymätöntä. Jumala vielä näiden takana ja yläpuolella.

Tämä vastaa suunnilleen uusplatonismin maailmankuvaa. Monoteistisissa uskonnoissa ja uusplatonismissa Jumala on vielä kokonaan oma maailmansa kolmen tason ulkopuolella ja sisäpuolella. Kun eri traditioissa on samankaltaisia jäsennyksiä, se synnyttää usein aatehistorioitsijoissa refleksin: *vaikutteita!* Joillekin tiede ei muuta olekaan kuin pelkkää vaikutteiden osoittamista. Mutta kyse ei ole ainoastaan vaikutteista, vaan myös siitä, että todellisuuden luonteesta on samanlainen intuitio. Ja se saa vaikutteekin maistumaan käyttökelpoisilta.

Todellisuus voidaan jakaa myös ortodoksisen ontologian tapaan kahtia luotuun ja luomattomaan. Luotua on aineellis-sielullis-henkinen todellisuus eli aine-tila -jatkuo ja sen sielullinen ulottuvuus; luomatonta on sen takainen jumalallinen todellisuus.

Asiaa koskevat runsaat sekaannukset seuraavat lähes yksinomaan siitä, että kielten sanasto viittaa alun perin vain ja ainoastaan luotuun todellisuuteen; sitä toista (jumalallista) todellisuutta voidaan kuvata analogisesti samalla sanastolla. Siksi kaikkia sanoja – henkisyys, hengellisyys, noeettisyys, pneumaattisyys, puhumattakaan tunteista – käytetään totaalisesti erilaisissa merkityksissä silloin kun niillä puhutaan Jumalasta ja ihmisistä, ja lopputulos on käsitteellinen sotku, mikäli tekstejä luetaan (saati kirjoitetaan) ilman selkeää ymmärrystä luodun ja luomattoman erilaisuudesta.

Paljon monimutkaisempiakin jakolinjoja on ihmiskunnan henkisen evoluution kuluessa saatu aikaiseksi. Esimerkiksi juutalaisilla mystikoilla on useita todellisuuksia,

jotka lähtevät Jumalasta ja sijoittuvat Jumalan itsensä ja meidän luodun todellisuutemme väliin. Niitäkin sanotaan "maailmoiksi".

Toisin sanoen maailmat syntyvät tarpeesta ymmärtää syvemmin, mitä pintojen alla on. Mitä todellisuus on, mitä oleminen on. Mitä elämä on.

Tämän saman tarpeen takia maailmoja muodostuu paitsi abstraktin todellisuuskäsityksen piiriin, myös mikrotasolle. Erityisesti nykyään ihminen kokee itsensä omana maailmanaan, johon ehkä mahtuu pieni joukko samanmielisiä. Teoreettisesti ottaen tässä ei ole periaatteessa mitään uutta: niin kauan kuin ajattelijoita on ollut olemassa, he ovat esittäneet ihmisen mikrokosmoksena. Uutta on se, miten tämä ymmärretään ja koetaan käytännössä.

Filosofien alkuperäinen kysymys oli, onko tämä havaitsemamme maailma *todella* olemassa – nimittäin: ovatko meidän tietomme, havaintomme ja käsityksemme sellaisia, että ne vastaavat perimmäistä asiain tilaa. Nykyään sama kysymys on tullut relevantiksi mutta hieman eri mielessä: minulla on kokemukseni siitä, millainen maailma on, mutta jaksako maailma olla sellainen kuin minun vahva kokemukseni siitä?

Nykyajan erikoisuus on juuri tämä: jos minun maailmani ja ulkopuolisen maailman välillä on ristiriita, vika on ulkomaailmassa. Jos maailma ei järjestäydy minun fiilisteni mukaiseksi, silloin maailmassa on jotain vikaa. Tämä kuulostaa absurdilta, koska se on absurdia. Tarkemmin sanoen me olemme tässä suhteessa absurdeja. Mutta absurdius on filosofisesti kiinnostavaa.

Onko tosiaan niin että maailmanhistoria johtaa siihen, että me kaikki modernit länsimaalaiset – pieni joukko globaalissa maailmassa, muuten – de facto elämme erilaisissa maailmoissa? Emme kykene selittämään toisillemme maailmamme periaatteita: Jos minun maailmassani eläin on tärkeämpi kuin ihmiset ja oma perhe, niin on turha selitellä mitään: minun maailmani luonnonlait ovat tällaiset. Tai jos minun maailmassani palestiinalaiset ovat hyviä ja israelilaiset pahoja (tai päinvastoin), niin on turha selitellä – maailman kansi kiinni ja kuulemiin. Vai?

Myöhäisantiikin maailmassa – mihin voi lukea myös ortodoksisen kirkon, joka viimeisenä puulaakina yrittää ylläpitää myöhäisantiikin maailman ilmapiiriä – ajatus ihmisestä mikrokosmoksena oli toivorikas mahdollisuus *yhteyteen*: avautuminen sille tosiasialle, että olemme vain osia ja heijastuksia jostain itseämme suuremmasta, ja kukin meistä sisältää itsessään samat elementit kuin toisetkin.

Nykyään mikrokosmos tarkoittaa ehkä enemmänkin itseriittävyttä. Unohdamme mikron, olemme kosmos joka täyttää itsensä, paisuu – kunnes puhkeaa ja katoaa. Tietoisuus siitä, että olemme vain yksi lenkki sukupolvien ketjussa, on käymässä heikoksi. Elämme kosmoksissa, joiden ulkopuolella ei ole elämää.

Nykyihminen kykenee moniin kummallisiin. "Maailmojen synnyn" kannalta jännittäväntä on havaita, että omana maailmanaan eläminen mahdollistaa omien tunte-

musten metafysisen absolutisoinnin. Ajattelemme näin: "Minusta ei tunnu siltä, että elän kuoleman jälkeen; siis kuoleman jälkeistä elämää ei ole." Tai astetta vahvemmin: "Minusta tuntuu, että en elä kuoleman jälkeen; siis kuoleman jälkeistä elämää ei ole." Ja vastaavasti: "Minusta tuntuu siltä, että Jumalaa ei ole; siis Jumalaa ei ole." Tai jopa: "Minusta ei tunnu siltä, että Jumala on; siis Jumalaa ei ole."

Todellisuudessa sinun tai minun tuntemuksilla ei tietenkään ole mitään merkitystä sen suhteen, onko Jumala olemassa tai eläkö sielu ruumiin kuoleman jälkeen. Koko ajattelutapa on hassu. Tällainen ontologinen hybris on kuitenkin niin yleinen, ettemme enää huomaa päättelyn hassuutta. Olemme niin oma maailmamme, että emme huomaa, ettemme voi päättää millainen todellisuus ulkopuolella on – koska emme enää muista, että minämaailmamme ulkopuolella ylipäätään on jotain.

Kenen syy? Ehkä tällaisen minämaailman synty on yksi kaukainen seuraus siitä käänteestä, jonka länsimainen filosofia otti Descartesin myötä ja siirtyi metafysisestä totuushakuisuudesta yksilön ajatusten analyysiin.

Kun puhun länsimaisuudesta, en puhu syyttäjänä vaan päinvastoin syytettynä. Tämä kaikki on itselleni hyvin henkilökohtaista: nuorempana luin Kierkegaardia, Sartrea ja eksistentiaaleja innolla, kasvattaakseni oman kosmokseni kuplaa, tajuamatta miten kapealla pohjalla se kaikki oli. Toisaalta on tietysti aina jännittävää alkaa purkaa omasta ajattelustaan aineksia, jotka ovat oman minuuden peruspalikoita.

"Länsimaisuudesta" puhuminen tällä tavalla – tai jollain muulla tavalla – on tietysti sekin yhdenlaisen suljetun maailmankuplan rakentamista. Samaan aikaan kun Descartes ja filosofit kirjoittivat, samoissa Euroopan kaupungeissa kukoisti kokonaan toisenlaisia maailmoja – kuten se juutalainen hengenelämä, johon jo viittasin. Rabbien hengellisyys ei keskittynyt yksilön sisäisiin tuntemuksiin vaan tavoitteli ja tarkasteli nimenomaan "maailmoja": erilaisia todellisuuden tasoja, jotka virtaavat Jumalasta esiin.

Kun asetan Descartesin ja juutalaisten kabbalistien tekstit rinnakkain, asetelma näyttää erikoiselta. Descartes kääntyi sisäänpäin ja etsi ontologista varmuutta omasta ajattelustaan. *Cogito, ergo sum* – "ajattelen, siis olen". Vaikka maailma olisi epävarma, minun ajatukseni maailmasta on varma! Kuulostaa hienolta: tosin jos lukee Descartesin tekstiä, niin hänen neronleimauksestaan kumpuava teksti on varsin kuivaa, pölyistä ja vanhentunutta spekulatiota, joka maistuu teennäiseltä. Myöhemmin Nietzsche kaiken lisäksi ampui Decartes'in ajatuksen alas huomauttamalla aivan oikein: mistä sinä tiedät, mistä ajatuksesi tulee?

Rabbit puolestaan etsivät varmuutta itsensä ulkopuolelta, Jumalan maailmoista. Lopputuloksena heidän tekstinsä ovat syvällisiä ja maistuvat sisäisiltä visioilta. Toki monien mielestä pölyisiltä ja vanhentuneilta. Onneksi kuitenkin makuasioista voi kiistellä.

Juutalainen uskonto tunnetaan realistisena ja tämänpuoleisena. Silti juutalaisetkin mystikot näkivät useita maailmoja, jotka kumpuavat esiin Jumalasta, ja meidän aineellinen

maailmamme on vasta niistä viimeinen – se, joka on kaikkein kauimpana Jumalasta. Kun nuo erilaiset maailmat kumpuavat esiin Jumalasta, ne loitotessaan alkulähteestään ikään kuin laimentuvat ja kiteytyvät, menettäen elävyyttään ja luovuuttaan. Viimeinen näistä maailmoista on se, mitä fyysikot tutkivat aika-tila -todellisuutena. Nämä todellisuusmaailmat eivät ole peräkkäisiä tai päällekkäin pinottuja tasoja vaan kokonaan erityyppisiä ulottuvuuksia. Kaiketi ne ovat lähinnä sisäkkäisiä.

Vaikka ylimaailmallisiin maailmoihin suhtautuisi skeptisesti, joka tapauksessa asetelma näyttäisi vihjaavan, että maailmojen syntysuunta on epävarma. On monia maailmoja, mutta mikä niistä on sisäpuolellamme ja mikä ulkopuolellamme? Maailmojen hahmottaminen sisältämme ja maailmojen hahmottaminen ulkopuoleltamme ovat nimi-lappuja, jotka eivät kerro kaikkea.

Nimilaput ovat myös sekoittuneet, kuten kielessä aina tapahtuu. Kristinuskossakin ”maailma” on alusta alkaen ollut termi, jota käytetään kahdella vastakkaisella tavalla. *Yhtäältä* maailma kaikessa katoavaisuudessaankin on Jumalan luomaa ja hyvää. Maailma, jota Jumalakin rakastaa. Tämä erotti kristityt niin platonisteista, gnostilaisista kuin manikealaisistakin. Siksi kristinuskosta tuli aineen pyhittämisen uskonto – uskonto jossa hengellinen tulee koettavaksi aineellisuuden kautta. *Toisaalta* maailma on pahan vallassa, se täytyy jättää ja hylätä. Miksi? Siksi että näkisimme ne muut maailmat ja hahmottaisimme oman maailmamme paikan muissa maailmoissa. On otettava etäisyyttä, jotta näkisimme missä olemme.

Kristillinen hengellinen elämä muodostuu näistä kahdesta sisäkkäisestä liikkeestä. *Yhtäältä* on avauduttava maailman hyvydelle ja kauneudelle. Tämä edellyttää oman minämaailmamme kuplan rikkomista ja valmiutta ottaa vastaan todellisuus sellaisena kuin se on, riippumatta siitä millainen minä haluaisin sen olevan. Tässä mielessä kristitty tuntee maailman syvyyden kauneutena ja maailman syvyyden kauneutena. *Toisaalta* on osattava ottaa etäisyyttä satunnaisuuksien vallassa olevaan maailmaan ja irrottava siitä maailmasta, joka on pahan vallassa. Tässä mielessä kristitty on aina vieras tälle maailmalle.

Maailma on siis täynnä maailmoja. Yleensä ne eivät ole vierekkäin vaan vellovat sisäkkäin. Aineen maailma, sielun maailma ja hengen maailma.

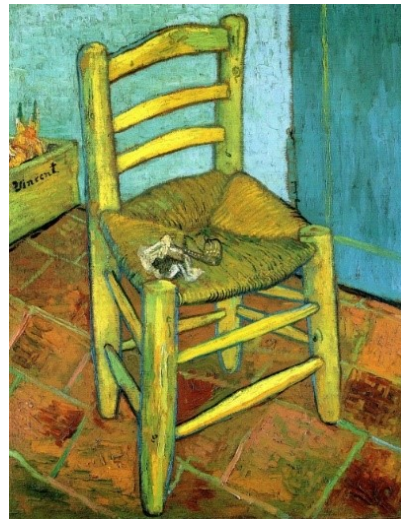
Mikä maailma sitten on todellisin? Nykyään tilanne on sellainen, että fyysikot sanelevat millainen maailma on, ja uskonnolliset ja taiteelliset sielut ovat polvillaan hattua kädessä kerjäten pientä tilaa sille, josko jossain aineen seassa voisi kenties hieman pihistä henkeä. Tällainen kerjääminen tietysti vain alleviivaa sitä, kuinka paljon väärässä olemmekaan.

Kosmologinen kerjäläisyys ei edes periaatteessa voi johtaa mihinkään. Sielu ei näy mikroskoopissa, eikä henki näy psykologisessa tarkastelutavassa. Kukin todellisuuden

taso on havaittavissa vain itsestään käsin ja ylempää, mutta ei alemmalta tasolta. Siksi ylempään maailman oikeutusta on turha etsiä tai kerjätä alemmista maailmoista.

Niinpä kristittyjen ei kannata liikoja nöyristellä. Eikä vain kristittyjen: sama koskee juutalaisia, muslimeita, zarathustralaisia sekä kaikkia syvällisyshakuisia taiteilijoita ja humanisteja. Virkistävimpiä maailmankuvia onkin Plotinoksen uusplatonismi. Hän käänsi materialistien maailman kylmästi ylösalaisin. Aineellisen maailman todellisuus on heikkoa, sielullinen on todellisempaa ja vahvempaa; aineeton noeettinen ulottuvuus on vahvinta ja horjumattominta. Ainoa absoluuttisen todellinen on se tuonpuoleinen ykseys, jota me sanomme Jumalaksi. Mitä kauemmaksi hänestä etäännytään, sitä vähemmän todelliseksi (ei epätodelliseksi) kaikki käy.

Todellista on siis näkymätön sielu, ja sen yläpuoliset sfäärit ovat vielä todellisempia; häilyväinen fyysinen todellisuus taas on vähiten todellista. Toisin sanoen se, mikä mikroskoopissa näkyy, on kaikkein vähiten todellista. Se ei ole epätotta, huonoa eikä arvotonta – se vain on heikosti osallinen siitä, mikä on todellisinta. Mutta kun katsot mikroskooppiin, muodostuu näkemiskokemus. Kokeminen itsessään on korkeampaa todellisuutta kuin se aine, jossa tämä kokeminen tapahtuu. Koska se on elävämpää. Kokemuksemme tuolista on elävämpi kuin tuoli itse. Ja elämä edustaa korkeampaa osallisuutta todellisuuteen kuin se aine, josta tuoli ja silmä muodostuvat. Sitten on korkeampi taso, hengen taso, ”noeettinen” taso. Siinä nähdään ja ymmärretään jotain siitä mikä on kokemisen mieli ja päämäärä. Tämä on mietiskelyn ja kontemplatiivisen näkemisen taso. Luovuuden maailma. Mikä olisi tuoli runollisena tai hengellisenä objektina? Jumalan valtaistuini? Van Goghin tuoli?

Ja kaiken tämän takana ja toisella puolella, ulkopuolella ja sisäpuolella on perimmäinen taso, josta voidaan sanoa vain mitä se ei ole. Juuri tämä on kaikkein todellisin. Siinä ei ole mitään jakaantuvaa, joka voisi hajota tai muuttua; se on korkeampi todellisuus, jota tavoitetaan vain kontemloimalla – mutta vain harvoin ja häilyväisen ruumiimme ja sielumme ja henkemme ehdollistamana. Plotinos sanoi sitä Yhdeksi, monet muut Jumalaksi.

Ihminen itsessäänkin on läpileikkaus näistä kaikista maailmoista. Mutta on virkistävää ajatella, että emme ole vain atomimassaa, joka pyrkii löytämään itsestään hieman tilaa tietoiselle sielulle tai mielelle – olemme henkeä, josta kumpuaa sielullista elinvoimaa, joka pitää ruumiimme koossa.

Kun juutalaiset rabbit loivat visioita erilaisista maailmoista, he päätyivät viiden maailman teoriaan. Näistä viidestä maailmasta neljä on Jumalaa: kaksi hänen sisäisyyttään ja kaksi hänen toimintaansa. Niiden väliin sijoittuu Jumalan vetäytyminen kaikitäyttävästä täyteydestään. Pimeys ja paha syntyy siitä tyhjiöstä, jossa Jumalaa ei ole.

Toisin sanoen me elämme siis koko maailmojen joukon siinä ainoassa poikkeuksellisessa maailmassa, jossa on ainutlaatuisena erikoisuutena mahdollisuus Jumalan poissaoloon. Tämä erikoisuus selittää monia tämän maailmamme erikoispiirteitä. Kuten kärsimyksen. Mutta myös sekalaisuuden, hajanaisuuden, yleisen outouden, post-modernin merkityskriisin. Kaikki tällainen johtuu siitä, että me elämme juuri siinä erikoisessa maailmassa, jossa on tilaa Jumalan poissaololle.